

Universal Journal of Theology

e-ISSN: 1304-6535

Cilt/Volume: 5, Sayı/Issue: 2, Yıl/Year: 2020 (Aralık/December)

LAFIZLARIN DELÂLETLERİ DIŞINDA KULLANIM TEZÂHÜRLERİ

Signs of Usage of Words Apart From Their General Utterances

Yasir Amer Ibrahim ALOTHMAN

Öğretim Görevlisi, Burdur Mehmet Akif Ersoy, İlahiyat Fakültesi,
Arap Dili ve Belagati Anabilim Dalı
Lecturer, Burdur Mehmet Akif Ersoy University, Faculty of Theology,
Department of Arabic Language and Eloquence, Burdur /Turkey

yamenyasir508@gmail.com

<http://orcid.org/0000-0002-1974-1277>

Makale Bilgisi – Article Information

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi/Date Received: 28/06/2020

Kabul Tarihi/Date Accepted: 03/09/2020

Yayın Tarihi/Date Published: 31/12/2020

Atıf/Citation: Alothman, Yasir Amer Ibrahim. "Laflzların Delâletleri Dışında Kullanım Tezâhürleri". *Universal Journal of Theology* 5/2 (2020): 21-41.

Lafızların Delâletleri Dışında Kullanım Tezâhürleri*

Öz

Dil veya diller toplumsal olgular olup insanlar arası iletişim araçlarından biridir. Bu iletişimin gerçekleşmesi için de sürekli olmak isteyen her hangi bir dilin, kavram ve anlamlar üzerine delâlet eden lafızları kullananların isteklerini yerine getirmeye yardımcı olan unsurlara sahip olması gereklidir. Lafızlar, cahiliye döneminde toplumsal yaşama göre belirlenip kavramlar ve ifadeler de yaşamının yenilenmesi ve gelişmesi ile yenilenip farklılaşınca dil bu ihtiyaçlara paralel gitmeli ve kendisinde bulunan lafızları geniş bir şekilde içermelidir. Arap dil bilimcileri lafızların anlamlarını takip etme, kökenlerini açıklama ve asıl anlamın zaman geçmesi ile kaybolup kelimenin kazandığı yeni anlamı açıklama konusuyla çok ilgilenmişlerdir. Araplarda telif hareketinin başlangıcında lafızların anlamlarını açıklama konusuyla ilgilenen, el-Garîb isimli eserler ortaya çıkmıştır. Bu tür eserler o dönemde Kur'ân ve sünnette geçen garîb lafızları ele almışlardır. Arap dili ve diğer dillerdeki delâlet değişimleri olgusu önemli dil inceleme konusu olmuştur. Bu çalışmada biz de bu olguyu klasik ve modern dilcilerin görüşlerini eşleştirerek kelime, cümle veya terkip içerisindeki mânaları anlama çerçevesinde incelemeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili, Lafızlar, Değişim, Gelişim, Delâlet.

Signs of Usage of Words Apart From Their General Utterances

Abstract

Language or languages are social phenomena and are one of the means of communication among people. In order for this communication to occur, any language that wants to be continuous must have elements that help to fulfill the wishes of those who use words indicating concepts and meanings. When the words were determined according to the social life in the period of ignorance and the concepts and expressions were renewed and differentiated with the renewal and development of life, the language had to go parallel to these needs and comprehend the words found in it widely. Arabic linguists have been very interested in following the meanings of words, explaining their origins and explaining the new meanings that the words gained with the losing of the actual meaning in the course of time. At the beginning of the copyright movement in the Arabs, works named al-Garîb, which dealt with explaining the meaning of the words appeared. Such works dealt with the garîb words in the Qur'ân and Sunnah at that time. The phenomenon of denotation changes in the Arabic language and other languages has been a significant subject of language examination. In the present study, we have tried to examine this phenomenon by matching the views of classical and modern linguists within the framework of understanding the meaning of words, sentences or compoundings.

Keywords: Arabic Language, Utterances, Change, Development, Signification.

Giriş

Dil araştırmaları son iki yüzyılda büyük gelişmelere tanık olmuş ve dil bilimciler lafızların delâletine önem vermişlerdir. Hatta lafızların delâletine önem verme konusu sadece dilcilerle sınırlı kalmayıp psikolog ve antropologlarda alakadar olmuşlardır (katılmışlardır). Buna uygun olarak ta delâlet ve sorunları çerçevesinde çeşitli metodlar ve incelemeler ortaya çıkmıştır. Sonuç olarak delâlet incelemelerinin gelişiminde en büyük etken ona olan bu ilgidir. Dil insan yaşamının gelişimine paralel olarak gelişmektedir. Bu değişime en

* Bu makale SDÜ Sosyal Bilimler Enstitüsünde yapılmakta olan 'Birden Çok Anlamı Olabilecek Hadis Deyimlerindeki Dil Anlamları (Sahih Müslim Kitabı Örneği)' başlıklı doktora tezinden faydalanılarak hazırlanmıştır.

en çok dokunan da delâlet tarafıdır. Buradan da delâlet değişimi olgusunun metinleri birçok yönden anlamada büyük etkisi vardır. Biz bu çalışmayı, her birinin kendi içinde alt başlıkları olan dört bölüme ayırdık. Birinci bölümde delâlet değişim kavramını, sözlük ve terim anlamı açısından bu kavramın kapsamını, ikinci bölümde delâlet değişimi konusunda klasik dilcilerin gayretlerini, üçüncü bölümde delâlet değişimin gerekçelerini ele aldık. Üçüncü bölümde ele aldığımız bu gerekçeler delâlet değişimine yol açanlardır. Bunlar da: dilsel kullanım, yanlış anlama, gereksinimler, değersizlik ve popüler olmak. Dördüncü bölümde ise delâlet değişim göstergelerini inceledik. Bunlar ise ilk olarak özelden genele geçiş yani anlam genişlemesi, ikinci olarak genelden özele geçiş, üçüncü olarak somut anlamdan soyut anlama geçiş, dördüncü olarak ta bir alandan diğerine geçiştir. Çalışmada ayrıca bu olguların her biriyle ilgili kaynaklardan aldığımız örnekler sunduk.

Delâlet Değişimi ve Göstergeleri

Delâlet Değişimi Kavramı

Değişim yaşam doğasının gereğidir. Bu bir durumundan diğerine geçişi mecbur eden bir şeydir ve çeşitli biçim ve göstergeleri vardır. Tüm göstergeleri açığa çıkararak en önemli araç dil olduğuna göre bu durumda değişimin meydana gelmesi ve önceki gelişimlere paralel bir şekilde gelişmesi ve yansıtılmasına bağlı kalmak gerekir. Dil araştırmaları alanında yeni bir bilim olması sebebiyle delâlet değişiminin terim anlamından önce biraz sözlük anlamı üzerinde durmalıyız.

Lügatte Delâlet Değişimi

Tegayyur lügatte sülâsî mezîd fiillerden olan tefe'ul bâbından mastardır. Tehavele anlamına gelir. Örneğin teğayyera eş-şey'ü an hâlih demek tehavele an hâletihî ilâ hâletin üh'râ demektir. Kuran kerimde bu kelime Enfâl süresi 53. âyette geçmektedir ve anlamı bir durumdan diğerine geçişi ifade etmektedir.¹

Delâlet Değişiminin Terim Anlamı

Delâlet değişim kavramının birçok tanımı yapılmıştır. Bunlardan birisi şudur: bir evreden diğerine geçen insan yaşamının farklılaşması ve zamanın geçmesi ile lafzın delâletlerinde meydana gelen aşamalı bir değişimdir.² Bu tanım Abdülcelil el-Menkûr'un ifade ettiği gibi lafızların anlama bağlı olarak değişmesidir. O meseleyi şöyle ifade etmektedir: "Zira lafızlar karşılıklı ilişki

¹ İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî, *Lisânü'l-'Arab* (Kahire: Dâru Sâdır, ts.), 5/40.

² Abdülkerîm Celîl Muhammed b. Hasen Cebel, *fi İlmî'd-delâle dirâsetün teḫbikiyyetün fi şerḫi'l-Enbârî li'l-müfeḫḫâliyyât* (Kahire: Dâu'l-M'arifeti'l-Câmi'iyye, 1997), 33.

içerisinde delâletleri ile irtibatlıdır. Bu durumda ilişkilerde değişim meydana geldiği gibi delâletlerde de gelişim oluşmaktadır.”³

Biz bu konuyu araştırırken, her ne kadar konuya ilişkin egemen kavram; kelime ve kelimeyle ilgili meselelerle sınırlı görülse de bu bilimin kelime ve terkîb düzeyinde lugavî mânâ araştırmaları ilmi olduğunu fark ettik.⁴ Bu meseleyle dair Ahmed Muhtâr Ömer’in yabancı metin tercümelerinde delâlet lafzını açıkça anlam karşılığında kullandığını gördük. O *İlmü’ d-delâil* isimli eserinde delâlet ilmini mânâ ilmi olarak zikretmekle beraber, delâlet değişimini mânadaki değişim terimi ile irtibatlandırıyor.⁵ Delâlet değişimi delâlet bilimin alt dallarından biridir ve kelimelerin anlamlarına gelen değişiklik ile ilgilenir. Bu da araştırmacının dilde meydana gelen değişimi anlamasında yardımcı olur. Delâletteki değişim: dilin seslerinde, kelimelerinin delâletlerinde, dilde oluşan fazlalıkta veya eksiklikte meydana gelen değişimdir ki bunların tamamı tüm alanlarda ulusların yaşamıyla sıkı sıkıya bağlı olan unsurların sonucudur.⁶ Bu nedenle delâlet değişimi dilsel hafıza yoluyla takip edilebilen doğal bir olgudur. Örneğin yavaş ve gizlilikle irtibatlı dil sisteminin hareketi gibi. Bunun nedeni dilsel ilişkilerin belirli bir delâlet alanından diğerine intikal etmesidir.⁷ Bir kısım dilciler kelimenin yeni anlam kazanması yoluyla elde ettiği değişimi yeni dallar (kökler) çıkaran ağaca benzetirler. Bu dallar da daha küçük dallar (kökler) çıkarır. Yeni dalların (köklerin) bir kısmı aşağılarda gizli kalıp yok olabilir. Ancak bu sürekli olmaz. Sonradan kazandığı yeni anlamların gelişmesine rağmen, sahip oldukları eski anlamı çağlar boyunca gelişip yaygınlaşan birçok kelime vardır.⁸ Ramazan Abdüttevâb’ın kullandığı *siyâhatü’l-elfâz* (kelimelerin yolculuğu) kavramı dikkatimi çekmektedir. Yazar bu kavramla ilgili “Kelimenin asıl vatanından çıkıp diğer milletlere ödünç olarak gitmesidir” şeklinde açıklama yapar. Bu durumda kelimenin cildinde bir değişim meydana gelir. Diğer bir ifade ile ödünç verildiği milletin dilinin yapısıyla uyumlu olması için yapı ve seslerinde değişiklik meydana gelir. Daha sonra uzun veya kısa bir dönem içinde yeni elbiseleri ile asıl vatanına döner. Nihayetinde yabancı bir kelimeymiş gibi görünür.⁹

³ Abdülcelîl Menkûr, *İlmü’ d-delâle uşûlühü ve mebhâşihühü fi’ t-türâsi’ l- Arabî* (Dımaşk: ittihâdü’ l-kitâbi’ l-Arab, 2001), 68.

⁴ Ahmed Muhammed Kadûr, *Mebâdiü’ l-lisâniyyât* (Dımaşk: Dâru’ l-Fikr’, 2008), 337.

⁵ Ahmed Muhtâr Ömer, *İlmü’ d-delâle* (Kahire: Âlemü’ l-Kütüb, 1985), 11.

⁶ Üde Halîl Ebû Üde, *et-Tetavvuru’ d-delâlî beyne lügati’ ş-ş’iri’ l-câhilî ve lügatü ehli’ l-Kur’ân* (ez-Zerkâ: Mek-tebetü’ l-Menâr, 1985), 45.

⁷ Daldâr Gafûr Hamad Emîn, *el-Bah şü’ d-delâlî fi’ l-müctemeâti’ l-fıkhîyye el-mütehaşşise* (Amman: Dâru Dicle, 2014), 136.

⁸ Ömer, *İlmü’ d-delâle*, 236.

⁹ Ramazan Abdüttevâb, *et-Tetavvuru’ l-lügavî mezâhirühü ve ’ilelühü ve kavânînhü* (Kahire: Mek-tebetü’ l-Hancî, 1997), 148.

Delâlet Değişimi Olgusu Konusunda Klasik Dilcilerin Çalışmaları

Klasik dilciler üstün kavrayışları ile delâlet değişim olgusunun farkına vardılar. Onu aynı dönemle sınırlayıp daha sonra anlamda meydana gelen her değişimi red ettiler. Çoğu dilci ise bunu karşı bir tutum sergilediler. Böyle davranmalarında etken unsur dilin sağlam bir şekilde kalmasına ve korumasına düşkünlükleridir. Gerekçeleri ise dilin bozulmasına engel olmak, dil yararına olan prensipleri gözetmek ve fesahata dikkat etmektir. Ancak bu tutumun sürekli gelişen delâlete etkisi olmadı.¹⁰ İbn Fâris'in Asmaî'den yaptığı nakil yoluyla zikrettiği mesele klasik Arap dilcilerinin konuya önem verdiğinin göstergelerinden biridir ki o da şudur: " Vird kelimesi aslında su getirmek anlamındadır. Daha sonra ise getirilen her şey için kullanılmıştır".¹¹ Süyûtî de tah'sis ve ta'mim yönünden gelişime eşlik eden bazı göstergelere değinmektedir. Nitekim bu konuya *el-Müzhîr fi 'ulûmi'l-luğa* isimli eserinde yer vermektedir.¹²

Zebîdî ise kitabındaki konuları üç bölüme ayırmaktadır. Bunlar da Ah'lâm Fâdil Abûd'un delâlet değişimi hakkındaki uzun makalesinde ifade ettiği gibi şunlardır:

1. Âmmîceyi bozan şeylerin zikri.
2. Âmmîce'nin kendi yerinin dışında kullanılması.
3. Aynı lafzın bir şeyde kullanılıp sonra başkasının ona ortak olması.

Ancak bu kabilden bir bölüm, bir fasıl veya bir şey daha önce dile getirilmemiştir. Fakat ikinci ve üçüncü bölümün tamamı olmasa da geneli delâlet değişimi hakkındadır.¹³

Bu farklı ifadeler klasik Arap dilcilerinin delâlet gelişimi konusuna eğildiklerini fakat açıkça ifade etmediklerini göstermektedir. Ancak sözlerinin bağlamı ve ortaya koydukları örnekler bu kavramı göstermektedir.

Modern dönem dilcileri ise delâlet gelişimi olgusunu incelemiş ve analiz etmişler, buna yol açan unsurları ortaya koymuşlar ve kullanım ve ihtiyaca göre özetlemişlerdir.¹⁴ Buna eşlik eden göstergeleri, tahsis, ta'mim, inhitaât ve

¹⁰ Abdülazîz Matar, *Lahnü'l-âmmie fi dav'i'd-dirâsâti'l-lügaviyyeti'l-hadîse* (Kahire: Dâru'l-Meârif, 1981), 279.

¹¹ İbn Fâris, Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyyâ b. Muhammed er-Râzî el-Kazvîni el-Hemedânî, *eş-Şâhibî fi fikhi'l-luğa* (Kahire: Matbaatü'l-Müeyyed el-Mektebetü's-Selefiyye, 1910), 64.

¹² Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfiî, *el-Müzhîr fi 'ulûmi'l-luğa*, thk: Muhammed Câd el-Mevlâ vd. (Kahire: el-Mektebetü'l-Asriyye, ts), 1/426.

¹³ Ah'lâm Fâdil Abûd, "Mezâhiru't-te'avvuru'd-delâli, fi kütübi lahni'l-âmmie mine'l-çarni's-şânî hattê nihâyeti'l-çarni'r-râbiu'l-hicrî", *Mecelletü Külliyyeti't-Terbiyyeti'l-Esâsiyye* 2/2 (2012), 155.

¹⁴ İbrahim Enîs, *Delâletü'l-Elfâz* (Kahire: Mektebetü'l-Encülû'l-Mısriyye, 1976), 135.

rakî gibi delâlet değişiminde ifadesini bulanları ve kullanım değişikliklerini kısaca ifade etmişlerdir.¹⁵

Delâlet Değişiminin Nedenleri

Dilde değişim sürekli dir. Zira dil insanlar arası iletişim aracı ve insanların durumları, toplumsal, kültürel ve düşünsel yaşam şartları ile irtibatlıdır. İnsanların içerisinde bulunduğu durumlar ve yaşam şartları ise tek düze değildir. Sebepler oluştukça belirli yöntem ve biçimlerde değişim de oluşur. Bu nedenle delâlet değişimi, delâlet biliminin önemli konuları arasında kabul edilir. Çünkü delâlet değişimi, ne kadar zenginliğe ulaşsa da, kendisini konuşanlar veya kullananlar olmadıkça, içinde bulunduğu dönem geçmişe bağlanmadıkça hayatta kalamayan dilin önemli yaşamsal yönünü açığa çıkarır. Konuşanlar daha önce duyulmayan yeni anlamları ifade etmek için yeni kelimeler icat etme gereksinimi duyarlar. Böylece bu gereksinim delâlet değişimine neden olan en önemli unsurlarından biri olur. Her hangi bir dili konuşan kimseler daha önce duymadıkları yeni mânalarla karşılaşır ve dilsel hazinelerinden yani önceki kullandıkları kelimelerden bunu ifade etmeye uygun sözcük belirlemeye çabalarlar. Sadece bu konuda lafızların kullanılması da gelişime yol açar ve lafızların kullanımı delâlet gelişiminin en önemli sebeplerinden kabul edilir. Ayrıca bu tüm dillerde yaygındır. Dil ile toplum arasındaki bu sağlam irtibat nedeni ile bu değişikliklerin, belirlenmesi zor ve karmaşık sebeplere dayandığını görüyoruz. Bundan dolayı bir dilden diğ erine, bir toplumdaki diğ erine farklılık göstermektedir. Çünkü değişimin gerekçeleri gereksinim ve kullanım gibi bazı sebeplere dayanmaktadır.¹⁶

Stivin Olman'a göre anlamdaki değişimin sebepleri üç şeyde gizlidir. Bunlar: dilsel, toplumsal ve tarihsel sebeplerdir. Ancak değişim sebepleri sadece bunlarla sınırlı değildir. Zira yazar anlamdaki değişime zorlayan bunların dışında unsurlar bulunabileceğine işaret etmiştir.¹⁷ Bize göre Enîs İbrahim değişim unsurlarını gereksinim ve kullanım olarak sınırlamakla doğ ruyu bulmuştur. Fakat Stivin Olmanın konuya ilişkin görüşü daha da doğ rudur. Zira Olman gelecekte ortaya çıkabilecek delâlet değişim unsurlarını kabul etmek için açık kapı bırakmıştır.

Aşağıda delâlet değişiminin katkısı olan unsurlar ve sebepler özet bir şekilde ifade edilmiştir.

Delâlet Değişimine Yol Açan Sebepler

Delâlet değişiminin birçok sebepleri vardır. Bunlardan bir kısmını burada zikredeceğ iz.

¹⁵ Muhammed el-Mübârek, *Fıkhi'l-luğa ve haşâişu'l-'Arabiyye* (Dımaşk: Dâru'l-Fikr', 1964), 218-222.

¹⁶ Enîs İbrahim, *Delâletü'l-elfâz*, 135.

¹⁷ Stivin Olman, *Devru'l-kelime fi'l-luğa*, çev. Kemal Bişr (Kahire: Mektebetü's-Şebâb, 1986), 177.

Dilsel Kullanım

Bazıları, kelime anlamının bilinmesinin sözlüklerden biri ile sınırlı olduğu görüşündedir. Ancak doğru olan bir şey vardır ki o da bu kavramın donuk olmasıdır. Yani bir zamanla sınırlı olması, yazıldığı dönemde kullanıldığı anlamı yansımasıdır. Ancak sözcük farklı kullanım alanlarında bunun aksine dinamiktir. Kelimeler dil depolarında stoklanmak için değil de güzel bir şekilde kullanmak için ortaya konulmuştur. Eğer dil depolarında hapsedilmek için kelimeler türetilseydi olduğu gibi kalır hiçbir değişikliğe ve bozulmaya maruz kalmaz. Gerçek lafızlar insanların günlük yaşamlarında konuşmaları ve kullanmaları için vaz edilmişlerdir. Bir neslin bireyleri arasında farklılaşma, özel ve genel deneyimler ve medeniyet yönünden çevrenin değişmesi sebebi ile delalet; medeniyet, farklı deneyimler ve insanların dil gibi merkezi alanlara katılımına paralel gider. Aralarındaki ihtilâf marjinal derece olup, her gün değişen şartlar ve deneyim ve olayların farklılaşması ile çeşitlenen ilişkilerle sınırlı kalır. Yeni nesillere miras kalan ve onlarında benimsediği teâmüller, karşılıklı değişim ilk durumunda olduğu gibi kalmaz. Aksine delâletlerdeki bazı değişimlerle miras kalır. Sonra arkasından gelen nesillerde bu değişim artarak büyür.¹⁸ Kelimenin kullanımı çoğaldıkça ve farklı metinlerde zikri geçtikçe anlamının da değişime maruz kalması oranının artmakta olduğunu fark ettik. Zira gerçekte zihin farklı taraflara yönelir. Bu da kendisine yeni anlamlar ilham eder. Nitekim bu durum *mekteb* kelimesinde kendisini göstermektedir. Bu kelime aslında bir tür kalın yün dokumak anlamına gelmektedir. Sonra yazı için kullanılan malzemelere isim olarak verilmiş, daha sonra kendisinde bu malzemeler bulunan odaya isim olmuştur. Arkasından kendisinde bu odada yapılan işlere ve sonra da bu eylemi yapan kişilere, son olarak ta her hangi bir grubu idare eden kişilere isim olarak verilmiştir.

YanlıŞ Anlama

Sözü ilk duyduğumuzda yanlış anlama hepimizin geçirdiği deneyimlerden biridir. Hatta zihin gerçek anlam ile hiç ilişkisi olmayan garip bir şey düşünebilir. Daha sonra da kendisine bu yanlış düzeltme fırsatı vermez ve kelime zihninde bu yanlış, yeni anlamı ile kalır. Birçok kişi tarafından bu yanlış kullanım tekrar edildikçe lafız aniden gelişmeye başlar ve yeni nesle bu şekilde miras olarak kalır ve onlarda yer eder.¹⁹ Yanlış anlama bu şekilde kelimenin anlamını değiştirmek üzere çalışır. Bunun büyük ya da küçüklerde olması fark etmez. Zaman geçmesi ile bu yanlış anlam yerleşmeye başlar. Bu gibi aniden olan değişimler genel olarak ilkel çevreler arasında olur. Zira genç ve yaşlı neslin bireyleri birbirlerinden uzaklaşmıştır. Sonra bu yeni anlam araştırmacıyı hayretler içerisinde bırakacak şekilde toplumda egemen olur.

¹⁸ Ömer, *İlmü'd-delâle*, 238.

¹⁹ Ömer, *İlmü'd-delâle*, 240.

Bu lafzın asıl anlamı da yeni anlamının yanı sıra kullanılmaya devam edebilir. Sonunda aynı lafzın birinden bağımsız farklı iki anlamı ortaya çıkar. Buradan da müşterek lafızlar doğar. Kelimenin delâletinin bu konularda büyük etkisi vardır. Şöyle ki kelimenin delâleti ne kadar açıksa değişime maruz kalması o kadar azdır. Aynı şekilde delâleti ne kadar kapalı ve gizemli ise değişim o kadar çok olur ve bozulma unsurlarına direnmesi o derece zayıflar. Kelimenin delâletinin açıklığına yardım eden bir hayli unsur vardır. Bunlardan en önemlisi kelimenin kökeninin bilinen kelimeler grubundan olmasıdır. Kelimenin anlamının kapalı olmasında da birçok etken vardır. Bunların en önemlilerinden birisi de kökenli bir kelime ailesinden olmaması ve sürekli kullanılmamasıdır.²⁰ Özellikle de lafzın kullanımı yaygın olmayıp sadece belli üsluplarla sınırlı ise bu lafız bozulmaya maruz kalmaktadır. Çocuklar dilsel bozulmanın öne çıkan örneklerinde en güçlü delil kabul edilir. Özellikle onlarda şekil yönü görev yönünden yani anlam yönünden daha baskındır. Örneğin çocuk balta veya çekice keser, kanepeye döşek diye bilir. Yine diğerleri kütüphaneye dolap diyebilirler.²¹ Bu durum çocuklarla sınırlı değildir. Büyüklükte de bu tür hatalar, yanlış karşılaştırma sonucunda ortaya çıkabilir. Bu bizim yaşamımıza eşlik eden zihni bir egzersizdir ve karşılaştırma sözlerimizde büyük rol oynar. Örneğin her hangi bir konuşanın bir ifadesini duyduğumuzda özellikle bu ifade dilin gerektirdikleri ile uyumlu ise bunun yeni bir söz mü yoksa eski bir söz mü olduğunu düşünmeyiz.

Gereksinimler

Ulusların gelişim ve değişimlerini takip ettiğimizde onların ancak konuşanlarla canlı kaldığını açıkça görürüz. Ulusların yaşamındaki her değişim dillerinde net ve güçlü bir etki bırakır. Genellikle milletler hayatın tezahürlerine cevap verir ve zamâna ayak uydurabilmek için delâlet değişimine gayret ederler. Eski lafızlara yeni delâletler yüklemenin ve başka dillerden sözcükleri ödünç almanın yanında kendi dilinin lafız ve manalarında açıkça izler bırakan her toplum gelişir.

Değersizlik ve Popüler olmak

Her dilde değersizleşen birçok lafız vardır. Bunun nedeni siyaset, toplumsallık ve benzeri sebeplerdir. Bu bazen çok aşağı bir dereceye düşebileceği veya popüler olabileceği anlamına gelir. Bazı siyasi şartlar lakapların ve toplumsal rütbelerin değerinin düşmesini gerektirir ve bazı lafızların geri planda kalmasının sebebi budur. Bunlara örnek paşa, bey, efendi sözcükleridir. Bu sözcükleri delâleti gelişmiş, ancak günler geçtikçe değeri düşmüştür. Efendi

²⁰ Ali Abdülvâhid Vâfi, *İlmi'l-luğa* (Kahire: Nühzatü Mısır li't-tabâati ve'n-neşr ve't-tevzî', 2004), 321.

²¹ Ömer, *İlmü'd-delâle*, 240.

kelimesi son zamanlarda değersiz bir sözcük olmuştur. Hâlbuki on dokuzuncu yüzyılda önemli yeri varken sonraki dönemlerde en düşük rütbeye inmiştir.²²

Psikolojik ve duygusal yöne gelince bunlar değersizliğin en açık sebepleri kabul edilir. Toplumsal edebiyat, ahlak, iğrenme, kötümserlik iyimserlik birçok lafızdan uzaklaşmanın ve yerine, kendisinden utanıldığından, zikredilmesinin uğursuz sayıldığından, kullanımında korkulduğundan veya hayadan dolayı kinaye yoluyla başka lafızlar kullanmak psikolojik nedenlerdir. Bunlara örnek insanda söylenmesi ayıp olan bazı organlar, insanın yaptığı bir kısım eylemler, bazı hastalık ve afetlerin dile getirilmesidir. Örneğin Araplar kör insan için gören lafzını kullanmaktadırlar.²³ Araplar İslâmiyet geldikten sonra en güzel ve en değerli lafızları seçmiş ahlaka ve edebe uygun sözcükleri tercih etmiştir. Örneğin avret mahallinin ve gizli yapılan fiillerin dile getirilmesi gibi. Arap dilinde mecaz lafızlar veya sarih lafız yerine kullanılan kinevî lafızlar vardır. Bunlara örnek ön ve arka anlamında kullanılan kabul ve dübür lafızlarıdır.²⁴ Kur'ân'da da bu tür kullanılan lafızlar vardır. Örneğin: "*Kadınlar sizin ekeneğinizdir. Ekeneğinize hangi taraftan isterseniz oradan varın.*"²⁵ âyeti gibi. Önemli diller çirkin anlam taşıyan bazı kelimeleri kullanmayı yasaklar. Bunun nedeni o kelimelerin verdiği zarar ve eziyettir. Bunlar dokunulmaz olarak bilinmektedir.²⁶ Bu kelime mukaddes olan ve dokunulması yasak olan her şeye isim olarak verilmektedir. Bu tür bir kullanım kibarlık, hoşluk veya kişiye olayı hafif göstermek içindir.

Delâlet Değişim Göstergeleri

Delâlet gelişimi dil yaşamının olağan ve doğal bir olgusudur. Lafızlar konuldukları ilk anlamları cümle içindeki bağlamlarına göre değişebilir. Bunun pek çok göstergeleri vardır. En önemlileri ise şunlardır.

Umumi Anlamdan Hususi Anlama İntikal

Bununla biz mânanın genişlemesini ve belirli ve özel anlamdan umumi ve daha geniş olan yeni bir anlama intikalini kast ediyoruz. Delâletlerin umumiliğinin benzeri çocukların bir şeye isim verirken yaptıkları teşbihli isimlendirmede görüyoruz. Onlar bir şeye isim verirken en yakın benzettikleri şeyin adını verirler. Bu yanlış kullanımlarının nedeni dil hazinelerinin azlığıdır.²⁷ Umumi lafızlar kapsamlı anlama delâlet ederler. Araplar, toplumu kapsadı

²² Enîs, *Delâletü'l-elfâz*, 139-140.

²³ el-Mübârek, *Fıkhî'l-luğa ve haşâişu'l-'Arabiyye*, 214-215.

²⁴ Vâfi, *İlmi'l-luğa*, 263.

²⁵ Kur'ân-ı Kerîm Meali, çev. Hayrettin Karaman (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2018), Bakara 2/223.

²⁶ Emîn, *el-Bahşü'd-delâli fi'l-müctemeâtî'l-fıkhiyye el-mütehaşşise*, 139.

²⁷ Enîs, *Delâletü'l-elfâz*, 154.

anlamında *šemile eş-şey'ü 'umûmen* derler. Umumi lafızlar hususi lafızların zıddıdır. Nitekim kapsadı anlamında '*Ammehüm bi'l-'atiyyeti vehüve mu'amemün* derler.²⁸ Ahmed Muhtâr'a göre mânaların genişlemesi kelimenin eskiden ifade ettiği şeyin sayıca daha fazla olması veya kullanım alanının önceden daha da genişlemesidir.²⁹

Fâyiz Dâye bu konuyu açıklamak için bazı misaller zikretmektedir. “ ('a-y-r) hatflerinden meydana gelen kelime asılda üzerine yük konulan ibil/deve anlamındadır. Bu kelime, merkep kafilesi için de kullanılmış daha sonra katır kafilelerine isim verilmiştir.”³⁰ Mu'cemü Vasît'te el-îr kelimesi deve, katır ve merkep kafilelerinin yemekleri üzerine yüklenen merkep ve katır anlamındadır.³¹ Umûmilik yönünden delâlet değişiminin göstergelerinden biri el-levh kelimesidir. Bu kelime kendisine yazı yazılan şeydir. Nitekim yazı kürek kemiği ve benzeri kemikler üzerine yazılıyordu. Daha sonra bu kelime kendisinde yazı yazılan her ahşaba isim olarak verildi.³²

Şimdi, anlam genişlemesini görmek için hadislerle bakalım. Hadislerde bu meseleye dair çok örnek vardır.

Birinci Örnek: Nûk Lafzı.

Abdürrezâk es-Sâidî bu lafız hakkında şöyle der: “el-Enâka: kadınlar güzel elbiseler içinde deveye benzerler. el-Enâka lafzının kadınlardan kullanımı bir yerde develerden borç alınmış gibidir. Dilde araştırma yapanlar en-nâka ile el-enâka arasındaki sağlam bağı görürler. en-Nâke Araplarda kendisi ile güzelleşilen şeydir. Bu nedenle erkek deve için en-nâka kelimesine anlamca uygun el-cemâl kelimesinden türetilen el-cemel lafzı kullanılmaktadır.”³³ en-Nûk kelimesi nâkatün kelimesinin cemisidir.”³⁴ Müellif şunları da ekler: “Sonra bu anlam genişledi ve araplar güzel olduğunda bu kelimeyi kullanarak şöyle dediler: Tenûku fülânün melbesühû, meskenühû, mantıkuhû.”³⁵ Peygamberimiz'den (s.a.v) isrâ ve mia'râc konusunda rivayet edilen bir hadiste şöyle denilmektedir: “Ben Yunus b. Metta (Aleyhisselâm)'ı derli toplu, kırmızı dişi bir deve üstünde, yünden bir cübbe giymiş, devesinin çılıbırı liften olduğu halde

²⁸ Abdülazîz b. Muhammed el-Avîd, *Ta'ârûzu delâlâti'l-elfâz ve't-tercih beynehümâ* (er-Riyad: Mektebe Dâru'l-Menêhic, 1431), 94.

²⁹ Ömer, *İlmü'd-delâle*, 243.

³⁰ Fâyiz ed-Dâye, *İlmü'd-delâleletü'l-'Arabî en-nazariyyetü ve't-tatbîk* (Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1996), 228.

³¹ İbrahim Enîs, *el-Mu'cemü'l-Vasît licem'ü lügati'l-'Arabîyye* (b.y.: Mektebetü'ş-Şarkî'd-Devliyye, 2004), 639.

³² Dâye, *İlmü'd-delâleletü'l-'Arabî en-nazariyyetü ve't-tatbîk*, 281.

³³ Abdürrezâk Ferâc es-Sâidî, “Ta'mîmü'd-delâle fi elfâzi'l-ibl”, *Mecelletü Dâre*, 1/23 (1418), 128.

³⁴ İbnü's-Sikkît, Ebû Yûsuf Ya'küb b. İshâk es-Sikkît, *İşlâhu'l-mantık*, thk. Muhammed Mur'ab (b.y.: Dâru İhyâ Tûrâsi'l-'Arabî, 1423), 32.

³⁵ Sâidî, “Ta'mîmü'd-delâle fi elfâzi'l-ibl”, 964.

telbiye ederken görüyor gibiyim.”³⁶, “Musa ise yağız tenli, derli toplu vücutlu bir zattır. Ben onu yuları liften kırmızı bir deve üzerinde telbiye ederek şu vadiye inerken görüyor gibiyim.”³⁷. Bu hadislerde *en-nâka* kelimesi deve anlamında kullanılmıştır. Daha sonra ilk konulduğu mânanın delâleti güzellik ve yakışıklılık anlamına gelmek üzere genişledi.

Konuya ilişkin Sahih-i Müslim’de ki bazı örneklerden biri de: “Allah güzeldir. Güzeli sever”³⁸ hadisidir. Fark ediyoruz ki *cemel* kelimesi güzelliğe delâlet ediyor. *Cemâl* kelimesi ise tam süslenme ve kendisi ile süslenilen şey demektir. İkinci olarak ta *cemel* lafzı özel anlamı olan erkek deveden daha geniş anlam olan genel anlamda güzellik, süslenme ve yakışıklılık anlamlarına intikal etmiştir.

İkinci Örnek: Racul Kelimesi

Racul kelimesinin delâleti savaşlardaki piyade asker anlamından farklı anlamlara intikal etmiştir. Mu’cemi vasıtte “er-racül ve er-râcil şeklinde gelen kelime ayakları üzerinde yürüyen anlamındadır. Şövalye askerin zıddı piyade askerdir” şeklinde zikredilmektedir.³⁹ Ancak bu sözün anlamı sonra daha da genişleyerek insanlardan erkek cinsine delâlet edecek anlama intikal etti. Raculet ve racüliyyet arasında erkeklere *hâzâ er-racülü el-kâmilü* denilir.⁴⁰ Bu sözün ilk anlamı Abdullah b. Ömer’in r.a peygamberimizden yaptığı nakilde görüyoruz. O nakil şudur: “Ganimetlerden her bir at için iki pay her bir yaya asker için bir pay vardır”.⁴¹ Bu hadiste geçen racül kelimesi at karşılığı olarak kullanılmıştır. Peygamberimiz’in s.a.v “erkek erkeğin avret mahalline, kadın da kadının avret mahalline bakmasın”⁴² hadisinde de racül kelimesi aynı anlamda kullanılmıştır.

Üçüncü Örnek: el-Be’s Lafzı

el-Be’s lafzı savaştaki şiddet anlamındadır.⁴³ Bu onun ilk konulduğu anlamdır. Sonra daha umumi ve kapsamlı olan şiddetli işkence, sefillik, şiddet ve fakirlik anlamlarına delâlet etmiştir. Açlık, mal ve canda zarar anlamına

³⁶ Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî, *Şaḥîḥ-i Müslim bi şerḥi’l-İmâmi’n-Nevevî* (Kahire: Müessesese Kurtuba, 1995), 1/207.

³⁷ Nevevî, *Şaḥîḥ-i Müslim bi şerḥi’l-İmâmi’n-Nevevî*, 207.

³⁸ Nevevî, *Şaḥîḥ-i Müslim bi şerḥi’l-İmâmi’n-Nevevî*, 150.

³⁹ Enîs vd., *el-Mu’cemü’l-Vasîṭ*, 332.

⁴⁰ Enîs vd., *el-Mu’cemü’l-Vasîṭ*, 332.

⁴¹ Nevevî, *Şaḥîḥ-i Müslim bi şerḥi’l-İmâmi’n-Nevevî*, 207.

⁴² Müslim b. Haccâc, Ebü’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *Şaḥîḥ-i Müslim*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Kahire: Dâru İhyâ Tûrâsi’l-‘Arabî, ts.) 1/266.

⁴³ Enîs vd., *el-Mu’cemü’l-Vasîṭ*, 36.

gelen el-be'sâû kelimesi de bu kökten gelmektedir.⁴⁴ Bu anlama geçişi temelsiz değildir. Zira iki anlam arasında sağlam bir ilişki vardır. Çünkü savaş olduğunda şiddetli şekilde mal ve canda zarara neden olur. Sonra bu kelimenin anlamı savaş ve dışındaki etkenlerden kaynaklı her türlü şiddeti ifade ederek daha geniş anlama delâlet etmiştir. Sahih-i Müslim'de bu kelimenin anlam genişlemesi ile ilgili örneklerden bazıları şunlardır. Berâ r.a Huneyn gününde kaçanlarla ilgili peygamberimize s.a.v sorulduğunda verilen cevaplardan bir kısmı şöyle idi: " Allah'a yemin olsun ki savaş şiddetlendiğinde korkarız. Cesaret peygamberimizle beraberdir".⁴⁵ burada geçen el-be's kelimesi şiddetli savaş anlamına gelmektedir. Zira sahabe savaş kızıştığında harbin yüklerinden dolayı peygamberimizi korumaya çalışıyorlardı. Bu delâlet Arapların bildiği kelimenin konulduğu ilk manadır. Yeni ve umumi delâleti ise tüm şiddet içeren şeyleri kapsa-yacak şekilde ifade etmesidir. Bunu Âişe r.a validemizden yapılan nakil göstermektedir. Peygamberimiz rukıyye yapardı, rukıyye ağrının şiddetini giderirdi, ey Rabbim şifa sendedir. Sen ona şifa vermezsen, senden başka kimse veremez.⁴⁶ Hadis metninde geçen el-be'sê kelimesi şiddetli ağrı anlamında kullanılmıştır. Özet olarak Sahih-i Müslim'de delâlet genişlemesine dair birçok örnek vardır. Özellikle de Arapların Cahiliye dönemi ile İslâm'ın gelmesinden sonraki dönem arasında meydana gelen toplumsal yaşamlarındaki gelişmelerden kaynaklı lafızların delâletlerinin genişlemesi olgusuyla ilgili örnekler görülür.

Umumi Anlamdan Hususi Anlama İntikal

Buna delâletin tahsisi de denilir. Bunun anlamı: bir lafzın kapsamlı ve umumi olan delâletinin yeni daha dar ve özel anlama intikalidir. Anlam daralması (narrowing) anlamın küllî ifadeden cüz'î ifadeye dönüşmesi veya alanının daralmasıdır.⁴⁷ İslâm dönemi lafızlarında bu tür kullanımlar yaygındır. Özellikle sahihi müslim pek çok örneği görülmektedir.

Birinci Örnek: Hac' Lafzı

İbn Abbâs'ın r.a rivayet ettiğine göre Dabâ'a bnt. ez-Zübeyr b. Abdulmuttalip peygamberimize gelmiş ve şöyle demiştir: " Ben sekile bir kadını, hac etmek istiyorum, bana ne emredersiniz?⁴⁸ O kadın hacı idrak etti ve tamamladı. Buradaki örnek lafız hac kelimesidir. Hac sözlükte her şeyi kast etmek anlamındadır. Ancak şeriat bu kelimeyi belli şartlar dâhilinde muayyen bir şeyi kast etme anlamına tahsis etmiştir. Hac kelimesin hâ harfinin esre hareke

⁴⁴ Enîs vd., *el-Mu' Cemü'l-Vasît*, 36.

⁴⁵ Nevevi Nevevî, *Şaḥîḥ-i Müslim bi şerḥi'l-İmâmi'n-Nevevî*, 1148.

⁴⁶ Nevevi Nevevî, *Şaḥîḥ-i Müslim bi şerḥi'l-İmâmi'n-Nevevî*, 1372.

⁴⁷ Ömer, *İlmü'd-delâle*, 245.

⁴⁸ Nevevî, *Şaḥîḥ-i Müslim bi şerḥi'l-İmâmi'n-Nevevî*, 207.

almasıyla huc' şeklinde fetha hareke almasıyla hac' şeklinde okunabilir.⁴⁹ Hıccce hıcccen demek kast eden anlamındadır ki bu asıl anlamıdır. Sonra şeriatte hac veya umre için ka'be'yi kasd etmek anlamına tahsis edilmiştir. Araplar mâ hacce ve lâkin decce sözleriyle ibadet etmeyi kast ederler.⁵⁰ Aslında kişinin kastettiği her şey onun haccıdır.⁵¹ Hac lafzı İslâm'dan önce genel anlamda kast etmeyi ifade etmektedir. Ancak İslâm'dan sonra hac ibadetini yerine getirmek için Mekke'yi kast etme anlamına tahsis edilmiştir.

İkinci Örnek: ez-Zekât Lafzı

Ebû Hureyre r.a Peygamberimiz'den şu sözü nakletmiştir: "Zekâtını vermeyen her hazine sahibini malları cehennemde kendisini dağlayacaktır".⁵² Zekât ilk olarak "Temizlik, artma, bereket, övme anlamlarına konulmuştur".⁵³ Zekât lafzı dikmek ve meyletmek anlamına gelen *zekeve* lafzından türetilmiştir.⁵⁴ Ancak zekât mallarımızı temizleyip çoğalmasına ve bereketlenmesine sebep olmaktadır. Bu şekilde Müslümanların mallarının zekâtını nasıl vereceklerine delâlet etmek üzere de İslâm'ın üçüncü şartı kılınmıştır. Bu kelime Cahiliyye dönemi şiirlerinde oruç ve hacda olduğu gibi dini bir anlam taşımamaktadır. Zira o dönemde Araplar tarafından Yahudilik ve Hristiyanlığın her birinin varlığı biliniyor ve İbrahim'in a.s Hanîf dininden etkileniyordu. Bu nedenle İslâm önce bereket ve artma anlamlarına delâlet eden zekât lafzı İslâm'dan sonra açıkça Allah'ın farz kıldığı ibadet anlamına tahsis edildi. Bu da belirli şartlara göre belli gruplara ihtiyaçlarını karşılamak ve zenginlerin malını temizlemek için maldan verilen miktardır.

Üçüncü Örnek: es-Şevâb Lafzı

es-Şevâb lafzı önceleri genel olarak dönmek mânasına konulmuştur. Bu bir işe dönmeyi ifade eder. el-Mesâbât lafzu ev anlamına gelen mesêbetün lafzının çoğuludur. Çünkü o evde oturanlar o eve dönerler.⁵⁵

Eşêbe er-racülü, bedeni kendisine döndü yani kendine geldi sağlıklı oldu mânasınadır.⁵⁶ Genelde dönmek mânasına gelen bu kelime itâtın karşılığı

⁴⁹ İbnü'l-Esîr, Ebü's-Seâdât Mecdüddîn el-Mübârek b. Esîrüddîn Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *en-Nihâye fi ğaribi'l-ĥadiş ve'l-eşer* (ed-Dimâm: Dâr İbn Hazm, 1421), 186.

⁵⁰ Feyyûmî, Ebü'l-Abbâs Hatîbüddehşe Ahmed b. Muhammed b. Alî el-Feyyûmî el-Hamevî, *el-Mişbâhu'l-münîr fi ğaribi's-serĥi'l-kebir li'r-Râfi'i*, thk. Abdullah Azîm eş-Şenâvî (Kahire: Dâr Maârif, ts.), 121.

⁵¹ Ebü'l-Bekâ el-Kefevî, el-Külliyât, thk. Adnân Dervîş&Muhammed el-Mısri (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, ts.), 360.

⁵² Nevevî, *Şaĥîh-i Müslim bi serĥi'l-İmâmi'n-Nevevî*, 631.

⁵³ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye fi ğaribi'l-ĥadiş ve'l-eşer*, 400.

⁵⁴ Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *Esâsü'l-belâġa*, thk. Muhammed Bâsil Uyun es-Sevd (Kahire: Dâr Kütübi'l-İlmiyye, 1998), 1/484

⁵⁵ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye fi ğaribi'l-ĥadiş ve'l-eşer*, 129.

⁵⁶ Cevherî, Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd, *eş-Şihâh Tâcü'l-luġa Şihâhü'l-Arabiyye*, thk. Ahmed Abdülgafûr Attâr

mükâfât anlamına intikal etti.⁵⁷ Bununla beraber lafız umumi anlamdan hususi anlama intikal etmesine rağmen ne var ki asli mânasını iptal etmedi. Bu lafız her iki anlamda da hadislerde ve Arap dilinde geçmektedir. Nitekim Sahih-i Müslim'in vasiyet kitabının bölümlerinden birinin adı "bâb vusuli şevâbi'-ş-şadakâti" şeklindedir.⁵⁸ Şevâb lafzının buradaki anlamı ceza ve ücretin eş anlamlısı olarak özel bir mânadır. Ebu Hureyre'nin r.a rivayet ettiği bir hadiste adamın biri peygamberimize şöyle der: "Babam öldü, geride mal bıraktı fakat vasiyet etmedi. Onun için sadaka versem günahlarına keffaret olur mu?. Peygamberimiz de s.a.v "Evet" dedi.⁵⁹ Hadise göre vefat eden kimse için sadaka vermek caizdir. Sevabı da ona ulaşır ve fayda verir.⁶⁰ Yine Sahih-i Müslim'de geçen bir hadiste şevâb lafzının her iki anlamda bir arada yer almaktadır. Hadis şöyledir: "Ehl-i dârdan adamlar çevremizde döndü ta ki evde belli sayıda adamlar toplandı. İçlerinden biri şöyle dedi: Malik b. ed-Dehşân nerededir". Sonra bir kısmı "O Allah ve Resulünün sevmediği bir mü-nafiktir" dedi. Bunun üzerine Peygamberimiz s.a.v "Onun için böyle konuşma. Görmüyor musun Lâ ilâhe ille'llâh diyen biridir o"⁶¹ dedi.

Tüm bunlardan şu sonuca varmaktayız: delâletin tahsisi ve daralması genel anlamda İslâmî literatürde özel anlamda Sahih-i Müslim'de çokça yer almaktadır.

Somut Anlamdan Soyuta İntikal

Bununla anlatılmak istenen somut lafızları aralarındaki benzerlik ilişkisinden veya mecazi anlatımdan dolayı soyut şeylerde kullanmaktır. Bu meseleye dair hadislerde çok örnek vardır.

Birinci Örnek: el-Cerh Lafzı

Ebu Hureyre'nin rivayet ettiği bir hadiste şöyle geçmektedir: "Hayvanların yaraladığı ve kuyuya düşen garantidedir yani tazmin edilmez, madenlerin ise beşte bir zekâtı vardır"⁶² Burada örnek sözcük yaralamak anlamına gelen el-cerh lafzıdır. Hadiste geçen el-'ac' mâü insan dışındaki tüm hayvanları ifade eder. Onlar sahibinin kusuru olmaksızın gece veya gündüz bir şeyi telef ederler o ödenmez. Bu konuda Ebû Hanîfe de "hayvanların gece veya gündüz telef ettiğinin tazminatı yoktur"⁶³ demektedir.

(Kahire: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1990), 94.

⁵⁷ Cevherî, *eş-Şihâh*, 94.

⁵⁸ Nevevî, *Şahîh-i Müslim bi şerhi'l-İmâmi'n-Nevevî*, 1037.

⁵⁹ Nevevî, *Şahîh-i Müslim bi şerhi'l-İmâmi'n-Nevevî*, 1037.

⁶⁰ Nevevî, *Şahîh-i Müslim bi şerhi'l-İmâmi'n-Nevevî*, 1038.

⁶¹ Nevevî, *Şahîh-i Müslim bi şerhi'l-İmâmi'n-Nevevî*, 467.

⁶² Nevevî, *Şahîh-i Müslim bi şerhi'l-İmâmi'n-Nevevî*, 1098.

⁶³ Nevevî, *Şahîh-i Müslim bi şerhi'l-İmâmi'n-Nevevî*, 1098-1099.

el-Cerh sözlükte yaraladı, yaralı adam ve yaralı bayan gibi anlamlara gelmektedir.⁶⁴ Yine el-cerh yarmak anlamına el-câriha da el, ayak gibi beden organlarından yaralamada etken olanı ifade eder.⁶⁵ Cerh lafzı somut anlamdan diğer mecâzi ve soyut anlama intikal eder. Bu konuda Zemahşeri şöyle der: “Mecaza örnek: küfür etti anlamında cerahañü bilisanihi” dir. Araplar bir kimse sövdüğünde *Cerahañü bi enyabin* derler. *Ceraha el-kâdi eş-şâhide* demek kadı şahidi yalan söylemek, iftira atmakla suçladı demektir.⁶⁶ Nitekim hadis ilmindeki cerh ve ta’dîl de bu kısımdandır. Tüm bunlardan sonra cerh lafzının somut anlamdan soyut anlama intikal ettiğini söyleyebiliriz. Somut anlamı yaralayan azaların eylemi sebebi ile ortaya çıkan yaralanmadır. Soyut anlamı ise insan duygularına sövmek, suçlama gibi şeylerle psikolojik acı vermektir. Sanki bu durumda kişi duyusal olarak acı çekmekte ve eziyet görmektedir.

İkinci Örnek: el-‘Abd Lafzı

Somut anlamdan soyut anlama intikal edenlerden biri de el-‘Abd’ lafzıdır. Hadiste “Köle kaçtığında onun namazı kabul edilmez”⁶⁷ buyurulduğu gibi. Abd’ lafzı sözlükte abden ve abadeten şeklinde gelmekte ve bağlı kaldı, ayrılmadı anlamlarını ifade etmektedir. Ubûden ve ubûdiyyeten şeklinde kendisi ve babası daha önce sahip olundu anlamında da kullanılır.⁶⁸ el-‘Abd’ özgürlüğün zıddıdır. Cemisi ‘abîd şeklinde gelir. Ubûdiyyetün kelimesinin asıl anlamı boyun eğmek demektir. Ta’bîd zelil kılındı anlamındadır. Örneğin Araplar düşük yol anlamında *tarîkun muabbedün* derler.⁶⁹ Bu anlamlar genel olarak ‘abd’ kelimesinin ifade ettiği somut anlamlardır. Soyut anlamı ise kazandığı yeni kavramdır ki bu da asıl anlamı olan Allaha boyun eğmekle ilişkilidir. Zira soyut anlamı ibadet emektir. Abdullah ismi buradan gelmektedir. el-ma’bed de ibadet edilen yere verilen isimdir.⁷⁰ Tüm bunlardan İslâm geldikten sonra kelimelerin anlamlarının nasıl değiştiğini fark etmekteyiz. er-Rıkk’ kelimesi hürriyetin zıddıdır ve Allah’a itaat etmek anlamında yeni soyut anlam kazanmıştır.

Üçüncü Örnek: Cennet Lafzı

Cennet lafzının delâleti somut alandan soyut alana intikal etmiştir. Ebû Hureyre’nin r.a rivayet ettiği bir hadiste şöyle buyurulmaktadır: “Cennette bir ağaç vardır. Ona varan gölgesinde yüz sene yürür”.⁷¹ Cennet burada soyut

⁶⁴ Cevherî, *eş-Şihâh*, 358.

⁶⁵ Enîs vd., *el-Mu‘Cemü’l-Vasît*, 115.

⁶⁶ Zemahşerî, *Esâsü’l-belâğa*, 1/130.

⁶⁷ Nevevî, *Şahîh-i Müslim bi şerhi’l-İmâmi’n-Nevevî*, 139.

⁶⁸ Enîs vd., *el-Mu‘Cemü’l-Vasît*, 579.

⁶⁹ Cevherî, *eş-Şihâh*, 503.

⁷⁰ Enîs vd., *el-Mu‘Cemü’l-Vasît*, 579.

⁷¹ Nevevî, *Şahîh-i Müslim bi şerhi’l-İmâmi’n-Nevevî*, 1653.

anlamı temsil eder. zihni tasavvur müminlere mükafat olarak verilen ahiret-teki nimet evidir. Ancak bu kelime bize Allah tarafından va'd edilen yer ol-duğu için bununla isimlenmiştir. Cennette hurma, saray, cariyeler, nehirler ve akla gelmeyecek pek çok nimetler vardır. Fakat bu kelimenin asıl anlamı so-muttur. Şöyleki yeşillik bitti uzadı ve çiçek açtı anlamına gelen cenne en-nebâtü cününen'den türemiştir.⁷² Araplar önceden hurma ağacına cennet der-lerdi.⁷³

Bir Alandan Diğere İntikal

Delâletin bir alandan diğere intikali zaman veya mekân bağıyla olur. La-fızlar istiâre, kitâbet veya teşbih yoluyla önceki anlamları ile irtibatlıdır. Bu şekilde gelmesi elbette bir faydadan dolaydır.⁷⁴ Bunun örnekleri aşağıda zik-redilecektir.

Birinci Örnek: es-Semâ Lafzı

Semâ lafzı ile genel olarak kast edilen yeryüzünü kuşatan mavi gök kubbe gibi üzerimizde müşahede ettiğimiz şeydir ve arz kelimesinin karşıtıdır.⁷⁵ Bu lafız aynı anlamda Sahih-i Müslim'de "Gözlerini namazda gök yüzüne diken veya kendisine döndürmeyen kavimler"⁷⁶ geçmektedir. Arapça sözlüklerde semâ lafzı şu anlamlarda kullanılmaktadır: "Yükseklik anlamında '*semâ, yes'mû sümüv*' olarak kullanılır. *Semâ ileyhi basaru*, gözlerini gökyüzüne kal-dırdı demektir.⁷⁷

Sema lafzı yağmur anlamında da kullanılır. Zemaşerî *Esrârü'l-belâğa* isimli eserinde bu anlamda kullanmıştır.⁷⁸ Kur'ân'da da Nûh/11. Ayette yine aynı anlamda kullanılmıştır yani bu ayette geçen semâ lafzı yağmur anlamın-dadır.⁷⁹ Burada isim mücavere için gelmiştir. Zira yağmur gökyüzünden in-mektedir. Bu nedenle semâ yağmura mücavirdir.

İkinci Örnek: Hayz Lafzıdır

İbn Ömer'den r.a rivayet edildi: " Peygamberimiz s.a.v zamanında eşimi hayızlı iken boşadım. Ömer r.a. bunu Peygamberimize s.a.v. anlattı. Peygam-berimiz "Ona geri çağırmasını emret. Sonra temizlenince terk etsin, sonra tek-

⁷² Cevherî, *eş-Şihâh* 510.

⁷³ Zemaşerî, *Esâsü'l-belâğa*, 1/153.

⁷⁴ Abdülkâhir el-Cürcânî, Ebû Bekr Abdülkâhir b. Abdirrahmân b. Muhammed el-Cürcânî, *Esrârü'l-belâğa*, thk. Mahmûd Muhammed Şâkir (Kahire: Matbaatü'l-Medenî, ts.), 30.

⁷⁵ Enîs vd., *el-Mu'cemü'l-Vasît*, 452.

⁷⁶ Nevevî, *Şahîh-i Müslim bi şerhi'l-İmâmi'n-Nevevî*, 365.

⁷⁷ Halîl b. Ahmed, Ebû Abdirrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî (el-Fürhûdî), *Kitâbü'l-'Ayn*, thk. Abdülhamîd Hindâvî (Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003), 1/281.

⁷⁸ Zemaşerî, *Esâsü'l-belâğa*, 1/476

⁷⁹ Enîs vd., *el-Mu'cemü'l-Vasît*, 453.

rar hayız olmasını beklesin, sonra temizlenince onunla cimâ etmeden onu boşasın veya evli kalsın. Bu Allah'ın boşanma durumunda emrettiği kadınlara özel ıddetidir.”⁸⁰ Buradaki hayız lafzı kadının aylık muayyen dönemini ifade eder. Aslında semüre ağacına hayız denilir. Mu'cemü vafitte “Fehiye hâizün ve havâizu şeklinde gelmiştir. Semüre ağacı: kendisinden kan gibi kırmızı bir şey akan ağaçtır.⁸¹ Hayız: kadının rahminden nifâs dışında gelen kandır.⁸² Kitâbü'l-'ayn'da “hayız ma'rûftur. Bir kadına el-hayzatü denilir. Aynı şekilde hayız isim olarak ta kullanılır. Müstahâza kendisinde kan gâlip gelendir”⁸³ şeklinde ifade edilmektedir. Bu lafzın semüre ağacından kadının hayız olması anlamına intikali aralarındaki benzeşmeden dolayıdır. Bazı durumlarda nakil toplumsal şartlardan dolayı kabul görür. Zira açıkça o şeyin ifade edilmesi bazı nedenlerden dolayı mümkün değildir.⁸⁴

Bunların tamamından anlaşılıyor ki lafzın delâletinin değişimine etki eden birçok sebep vardır. Bunlardan bir kısmı, zorunluluk, toplumsal, kültürel, dilsel unsurlardan kaynaklanan şeylerdir. Fakat bunların çoğu İslâm'ın gelmesine dayanmaktadır. Vahiy Peygamberimize s.a.v ve Arap toplumuna inmiştir.

Tüm bunlardan çıkarımımız şudur: Sahihi Müslim delâlet araştırmalarını tatbik için kaynak olması sebebiyle verimli bir arazi gibidir. Bu, lafızlar ve anlamlarına egemen olan delâletleri arasındaki doğal alakayı ele almak açısından önemlidir. Müsned-i Sahihin delâlet araştırmalarını bizzat içermemesine rağmen Peygamberimizin s.a.v. bir grup sahih hadisini barındırmaktadır.

Çalışmada sunduğumuz bu örnekler aracılığı ile “Bize çağdaş düşünce zenginliği kazandırmak gibi” birçok delâlette, delâlet intikalinin önemini fark ediyoruz.⁸⁵

Sonuç

Delâlet değişimini ele aldığımız bu çalışmanın sonucunda şu çıkarımlara ulaştık.

1. Dillerdeki delâlet değişimi sebepler, göstergeler ve gelişim aşamaları yönünden genel bir olgu kabul edilir.

⁸⁰ Nevevî, *Şaḥîḥ-i Müslim bi şerḥi'l-İmâmi'n-Nevevî*, 923.

⁸¹ Enîs vd., *el-Mu'cemü'l-Vasîṭ*, 212.

⁸² Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfiî, *M'ucemü Mekâlidî'l-ulûm fi'l-ḥ udûd ve'r-rüsum*, thk. Muhammed İbrâhîm Ubâde (Kahire: Mektebetü'l-Âdab, 1424), 50.

⁸³ Hafîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-'Ayn*, 281.

⁸⁴ Dâye, *İlmü'd-delâletü'l-'Arabî en-naẓariyyetü ve't-taṭbîḳ*, 231.

⁸⁵ Dâye, *İlmü'd-delâletü'l-'Arabî en-naẓariyyetü ve't-taṭbîḳ*, 285.

2. Dilciler değişim ve gelişim kelimelerinden hangisinin tercih edilmesi gerektiği hususunda görüş birliğine varmış değillerdir. Zira bir kısım araştırmacılar değişim kavramını kullanırken diğer bir kısım araştırmacılar da gelişim kavramını kullanmışlardır. Bu da şüphesiz iki lafzın mânada eşit olmadığını ve aralarında fark olduğunu göstermektedir.

3. Klasik ve modern dilcileri eşleştirme çabaları kelime, cümle ve terkihi içeren anlamı kavrama konusunu içermektedir.

4. Dillerdeki delâlet kavramı yaşam dönemlerinin değişmesi, çevresel farklılıklar, kültür ve kişilik farklılıkları ile beraber değişmektedir.

Kaynakça

- Abdülkâhir el-Cürcânî, Ebû Bekr Abdülkâhir b. Abdirrahmân b. Muhammed el-Cürcânî. *Esrârü'l-belâğa*. thk. Mahmûd Muhammed Şâkir. Kahire: Matbaatü'l-Medenî, ts.
- Abdütevâb, Ramazan. *et-Te'avvuru'l-lügavî mezâhiruhû ve 'ilelühû ve kavânînihû*. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 3. Basım, 1997.
- Abûd, Ah'lâm Fâdil. "Mezâhiru't-te'avvuru'd-delâlî, fi kütübi lahni'l-âmmine'l-karnî's-şânî hattê nihâyeti'l-karnî'r-râbiu'l-hicrî". *Mecelletü Külliyyeti't-Terbiyyeti'l-Esâsiyye* 2/2 (2012), 154-183.
- Avde, Halîl Ebû Avde. *et-Te'avvuru'd-delâlî beyne lügati's-ş'iri'l-câhilî ve lügati ehli'l-Kur'ân*. ez-Zerkâ: Mektebetü'l-Menâr, 1985.
- Avîd, Abdülazîz b. Muhammed. *Ta'âruzu delâlâti'l-elfâz ve't-tercih beynehümâ*. er-Riyad: Mektebe Dâru'l-Menêhic, 1431.
- Cebel, Abdülkerîm Celîl Muhammed b. Hasen. *fi İlmi'd-delâle dirâsetün tetbikiyyetün fi şerhi'l-Enbârî li'l-müfeđđâliyyât*. Kahire: Dâu'l-M'arifeti'l-Câmî'iyye, 1997.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd. *eş-Şihâh Tâcü'l-luğa Şihâhü'l-'Arabîyye*. thk. Ahmed Abdülgafûr Attâr. Kahire: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîyn, 4. Basım, 1990.
- Dâye, Fâyiz. *İlmü'd-delâleletü'l-'Arabî en-nazariyyetü ve't-tatbîk*. Dimaşk: Dâru'l-Fikr, 2. Basım, 1996.
- Ebü'l-Bekâ el-Kefevî, el-Külliyyât. thk. Adnân Dervîş&Muhammed el-Mısrî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, ts.
- Emîn, Daldâr Gafûr Hamad. *el-Bah şü'd-delâlî fi'l-müctemeâti'l-fıkhiyye el-mütehaşşise*. Amman: Dâru Dicle, 2014.
- Enîs, İbrahim. *Delâletü'l-Elfâz*. Kahire: Mektebetü'l-Encülû'l-Mısrîyye, 1976.
- Enîs, İbrahim. *el-Mu'cemü'l-Vasît licem'ı lügati'l-'Arabîyye*. b.y.: Mektebetü's-Şarkı'd-Devliyye, 4. Basım, 2004.
- Feyyûmî, Ebü'l-Abbâs Hatîbüddehşe Ahmed b. Muhammed b. Alî el-Feyyûmî el-Hamevî. *el-Mişbâhu'l-münîr fi ğarîbi's-şerhi'l-kebîr li'r-Râfi'î*. thk. Abdullah Azîm eş-Şenâvî. Kahire: Dâr Maârif, 2. Basım, ts.
- Halîl b. Ahmed, Ebû Abdirrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî (el-Fürhûdî). *Kitâbü'l-'Ayn*. thk. Abdülhamîd Hindâvî. 8 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2003.

- İbn Fâris, Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ b. Muhammed er-Râzî el-Kazvîni el-Hemedânî. *eş-Şâhibî fi fıkhi'l-luğa*. Kahire: Matbaatü'l-Müeyyed el-Mektebetü's-Selefiyye, 1910.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî. *Lisânü'l-'Arab*. 15 Cilt. Kahire: Dâru Sâdır, ts.
- İbnü'l-Esîr, Ebü's-Seâdât Meccüddîn el-Mübârek b. Esîrüddîn Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. *en-Nihâye fi ğarîbi'l-hadîs ve'l-eser*. ed-Dimâm: Dâr İbn Hazm, 1421.
- İbnü's-Sikkît, Ebû Yûsuf Ya'kûb b. İshâk es-Sikkît. *İşlâhu'l-mantık*. thk. Muhammed Mur'ab. b.y.: Dâru İhyâ Tûrâsî'l-'Arabî, 1423.
- Kadûr, Ahmed Muhammed. *Mebâdîü'l-lisâniyyât*. Dimaşk: Dâru'l-Fikr', 3. Basım, 2008.
- Matar, Abdülazîz. *Lahnü'l-'âmme fi dav'î'd-dirâsâti'l-lügaviyyeti'l-hadîse*. Kahire: Dâru'l-Mearif, 1981.
- Menkûr, Abdülcelîl. *İlmü'd-delâle usûlühü ve mebahisühü fi't-türâsi'l-'Arabî*. Dimaşk: İttihâdü'l-Kitâbî'l-Arab, 2001.
- Mübârek Muhammed. *Fıkhi'l-luğa ve haşâişu'l-'Arabiyye*. Dimaşk: Dâru'l-Fikr', 2. Basım, 1964.
- Müslim. Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *Şahîh-i Müslim*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 5 Cilt. Kahire: Dâru İhyâ Tûrâsî'l-'Arabî, ts.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî, *Şahîh-i Müslim bi şerhi'l-İmâmi'n-Nevevî*. Kahire: Müessesese Kurtuba, 1995.
- Olman, Stivin. *Devru'l-kelime fi'l-luğ*. çev. Kemal Bişr. Kahire: Mektebetü's-Şebâb, 1986.
- Ömer, Ahmed Muhtâr. *İlmü'd-Delâle*. Kahire: Âlemü'l-Kütüb, 1985.
- Sâidî, Abdürrezzâk Ferâc. "Ta'mîmü'd-delâle fi elfâzi'l-ib'l". *Mecelletü Dâre*, 1/23, (1418), 99-139.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfiî, *el-Müzhir fi 'ulûmi'l-luğa*. thk. Muhammed Câd el-Mevlâ vd., Kahire: el-Mektebetü'l-Asriyye, ts.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfiî. *M'ucemü Meğâlîdi'l-ulûm fi'l- hudûd ve'r-rüsum*. thk. Muhammed İbrâhîm Ubâde. Kahire: Mektebetü'l-Âdâb, 1424.
- Vâfi, Ali Abdülvâhid. *İlmi'l-luğa*. Kahire: Nühzattü Mısır li't-Tabâati ve'n-Neşr ve't-Tevzî', 2004.
- Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî. *Esâsü'l-belâğa*. thk. Muhammed Bâsil Uyûn es-Sevd. 2 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1998.

Signs of Usage of Words Apart From Their General Utterances

(Extended Abstract)

Languages are a social phenomenon, and a means of communication among people; in order to achieve this communication, it was necessary for any language that seeks to prevail to have the characteristics to help it fulfil the requirements of its users, regarding words indicating concepts and meanings. Since the terms were limited, according to the social life in Jahiliyya, and the concepts and the connotations were varied and renewed with the renewal of people's lives and their development, language had to keep pace with these needs and accommodate them in its own words, as it may expand to include a greater number of meanings, or it may narrow to be limited to a specific meaning; and it may also move from one field to another, which prompted linguists to examine the issue of semantic development of words to find out what changes occurred to them, and to study the causes of these changes. The interest of Arabic scholars has been great in tracing the semantics of expressions and stating their origins and their use. The origin may disappear with the moving of time. Categorizations appeared at the beginning of the authorship movement among the Arabs. They clarified the semantics of expressions bearing the name of "al-Gharib", and they were diverted to explain the latter (literally translates into the unusual) in terms of the Holy Qur'an or the Sunnah of the Prophet. The phenomenon of semantic change in the Arabic language and even other languages is the importance of linguistic studies. In this study, we shall attempt discuss the phenomenon through the use of the opinions of modern linguists and ancient Arabic language scholars in the scope of understanding the meaning within a word, sentence or structure.

Linguistic studies witnessed a great development in the past two centuries, so scholars were interested in semantics, and the interest in semantics was not from linguists only, but psychologists and anthropologists alike shared the same interest. The study of semantics development had the lion's share, and from here the phenomenon of semantic change had a great impact on the understanding of texts. Therefore, we have divided this research into four subjects. First of all, the concept of semantic change, which included the definition of semantic change from the linguistic and idiomatic aspect; the second topic: the efforts of the predecessors in the phenomenon of semantic change; the third topic: the causes of semantic change. This study contained also the reasons that led to the semantic change, namely: linguistic use, misunderstanding, need, vulgarity and sophistication. The fourth topic: the aspects of semantic development, which are: First: the transition from the specific to the general (the expansion of the meaning), second: the transition from the general to

the specific, and third: the transition from the sensory meaning to the intangible, and fourth: the transition from a field to a field. Under each one of those there were several types of vocalizations that we drew from their sources.

The debate about the concept of semantic change in its idiomatic concept requires that we pause a little at the linguistic concept of change, as it is one of the nascent sciences in the field of linguistic studies. Semantic change is a general phenomenon in human languages in terms of its causes, manifestations and stages of development. Little did the linguists agree on which is better and more accurate: change or development, as it was found that some studies have used change, while others opted for development. There is no doubt that both terms are not equal in meaning, and there must be a difference between them. Attempts to mix the opinions of modern linguists and ancient Arab scholars in the scope of understanding the meaning within a word, sentence or structure were done. The concept of meaning in human languages and languages changes with the change of aspects of life, the multiplicity of environments and different cultures and personalities.

We found that the field of this science is the study of the linguistic meaning at the levels of vocabulary and structures, although the prevailing concept is to limit the meaning of the study of vocabulary and related issues. Ahmed Mukhtar Omar's use of meaning instead of the connotation in translating the foreign text was clear; he adhered to the term meaning change in his talk about semantic development in his book (Semantics). The semantic change is a branch of semantics, concerned with the change in the meaning of the word.